

Література

1. Корсак К. В. Рух Європи до суспільства знань, Болонський процес і Україна /К.В.Корсак, І.С.Каленюк //Вища освіта України.–2004.–№3.– С.22–28.

2. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : Монографія. / В. С. Цимбалюк. – К.: « Освіта України », 2010. – 388 с.

3. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : Монографія./В.С.Цимбалюк.– К.: « Освіта України », 2011. – 426 с.

4. Цимбалюк В. С. Науково-освітнє право як основа гуманітарного, а отже і економічного розвитку суспільства // Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22–23.04.2016р.). – Кіровоград: «КОД», 2016. – 308 с.

-----***-----

О. О. Золотар,

к.ю.н., с.н.с., головний науковий співробітник НДІП НАПрН України

ВИЩА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: КАМІНЬ СПОТИКАННЯ ЧИ НАРІЖНИЙ КАМІНЬ?

Українські освіта і наука, в тому числі правнича, розвивалися на ґрунті ізольованої радянської системи. В період до 1991 року на території УРСР 4 вищих навчальних закладів здійснювали підготовку фахівців-юристів. При цьому ця професія вважалась прерогативою партійної еліти, було глибоко заідеологізована і часто мала правоохоронне забарвлення.

Відродження державності призвело до переосмислення багатьох процесів, в т.ч. освітніх. І з того часу система освіти знаходиться в стані перманентного реформування.

Вперше Закон України «Про вищу освіту» було прийнято в 2002 році, після ратифікації в 1999 році Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Лісабонська конвенція) та підписання Болонської декларації «Європейський простір у сфері вищої освіти» того ж року. Спроба реформування вищої освіти в Україні базувалась переважно на копіюванні міжнародних моделей освіти не завжди з урахуванням національного досвіду, або ж на формальному пристосуванні національної моделі до певних міжнародних інституційних вимог. Наслідки чого були досить суперечливі.

Юристів-освітяни, керівники юридичних факультетів в 2007 році відзначали певні здобутки. М. Бойко, на той час декан юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, вважав, що юридичними навчальними закладами, які функціонували до 1991 р. збережено високий рівень підготовки фахівців та наукового потенціалу, науково-методичного і матеріально-технічного забезпечення навчального процесу; створюються нові можливості для наукової роботи, міжнародної співпраці та практичної підготовки студентів. В. В. Комаров, тодішній проректор з навчально-методичної роботи Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого, відзначав становлення системи вищої юридичної освіти: створення і відновлення юридичних факультетів, передусім, у класичних університетах, появу навчальних закладів не тільки державної форми власності; розробку чинного законодавства про освіту (зокрема правничу), її організаційне, науково-технічне, економічне, методологічне, навчально-методичне та власне державно-правове підґрунтя щодо здійснення юридичної освіти на різних рівнях, починаючи від дошкільного виховання й освіти та завершуючи різними формами післядипломної освіти. В. І. Андрейцев, декан юридичного факультету юридичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка станом на 2007 рік назвав процес розвитку юридичної

освіти нормальним, навіть прискореним. Вища правова освіта та, особливо, ті правові центри, що виникли історично, а Київ, Львів, Одеса, Харків, Донецьк, стали осередками наукових правничих шкіл та центрами виховання нових підходів в освіті.⁸

Але і труднощів з'явилось немало. В перші роки незалежності не виправдано зросла кількість вищих навчальних закладів за напрямом «право». Комерціалізація освіти та можливість одержання прибутків (надприбутків) від надання освітніх послуг у правничій галузі призвела до масового відкриття юридичних факультетів (відділень, інститутів). Рівень вимог до ліцензування та акредитації виявився недостатнім. Ця проблема торкнулась не лише юридичних вишів - починаючи з 2001 року почався бум в системі вищої освіти. За період з 1991 по 2007 рік суттєво змінилася мережа вищих навчальних закладів. Так, якщо в 1991/1992 навчальному році нараховувалося 754 ВНЗ I-II рівнів акредитації (технікуми, училища) та 156 ВНЗ III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути), то в 2006/2007 навчальному році в Україні нараховувалося вже 553 ВНЗ I-II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища) та 351 III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути).⁹

Станом на грудень 2015 року в Україні існувало 393 ВНЗ III-IV рівнів акредитації, на початок навчального 2015-2016 року – 288. У це число входять державні, комунальні та приватні ВНЗ, а також їхні філії, які є окремими юридичними особами. Більшість з них мають менше 1000 студентів денної форми. Чверть ВНЗ має менше 100 студентів денної форми навчання. У 102 ВНЗ на заочній формі навчається більше студентів, ніж на денній. Це переважно ВНЗ приватної форми власності, а також ВНЗ, підпорядковані МВС та переведені з окупованих територій. У 29 ВНЗ

⁸ Вища юридична освіта в Україні за останні 15 років: здобутки і проблеми. – Режим доступу: <http://pro-zakon.com.ua/node/758>

⁹ Федорченко Ю. Про оптимізацію мережі вищих навчальних закладів в Україні. – Режим доступу: vnz.org.ua/statti/8825-pro-optymizatsiju-merezhi-vyschih-navchalnyh-zakladiv-v-ukrayini

денної форми немає взагалі. Приватні ВНЗ переважно невеликі — майже усі вони мають менше 1000 студентів денної форми навчання. Як показують різноманітні дослідження суспільної думки, зменшення кількості ВНЗ часто пов'язують із підвищенням якості вищої освіти. Однак цей зв'язок залишається недоведеним. Більше того, якби хтось вирішив закрити 218 найменших ВНЗ, це зачепило б лише 6% від загальної кількості студентів денної форми, тож переважна більшість студентів та викладачів навряд чи відчують якісь зміни від скорочення кількості малих ВНЗ. (Освіта-2015, CEDOS — незалежний, позапартійний, некомерційний аналітичний центр).

Вища юридична освіта не перебуває у вакуумі і пов'язана з політичними, економічними та ідеологічними процесами відбуваються в суспільстві паралельно на трьох рівнях – на загальнодержавному рівні; на галузевому - в освіті в цілому, і лише потім - в правничій освіті зокрема.

Станом на 2015 рік кількість юридичних факультетів та юридичних вишів в Україні становила майже 250, у той час, коли у Польщі їх налічується лише 15, у Німеччині – 42, навіть у Сполучених Штатах Америки – менше 200. Водночас, до рейтингу вищих юридичних шкіл України потрапило 90 і лише 8 з них отримали від випускників, роботодавців та експертів більш ніж 10 балів зі 100. За даними Міністерства освіти і науки, перевиробництво юристів в Україні становило 400 відсотків, роботу за спеціальністю знаходить лише один з 12 випускників юридичних факультетів, однак кількість бажаючих вступити на юридичні факультети невпинно зростала.¹⁰

В суспільній свідомості продовжує існування «культ диплому про вищу освіту». З одного боку відзначається перевиробництво юристів, а з іншого - велику кількість юристів за дипломом, але не за знаннями.

¹⁰ Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>

Проблема комплексна - починаючи від незрілості багатьох абітурієнтів до неналежних стандартів вищої юридичної освіти з одночасною відсутністю системи державного контролю за рівнем фахової підготовки юристів.

Рішення про вступ до університету часто є не рішенням абітурієнта, а вибором батьків або ж приймається з огляду «на моду» чи під тиском оточення. Профорієнтаційна робота в середніх навчальних закладах є формальною і учень, закінчуючи школу в 16-17 років, рідко усвідомлює відповідальність вибору напряму здобуття вищої освіти. Окрім того, несформованість громадянської позиції таких студентів породжує низький рівень правосвідомості, зокрема щодо недопущення плагіату та фальсифікації результатів. Переважна більшість не навчені вчитись. Сучасні інформаційні технології полегшують для отримання і збір інформації. Водночас, навчитись орієнтуватись в лавиноподібному потоці, аналізувати можливості і засвоювати знання та набувати необхідні практичні навички – ось що становить виклик для сучасних студентів. При цьому рівень нігілізації в суспільстві спотворює уявлення про майбутню професію юриста. «Необхідно знати закон, щоб уміло його оминати» - ось гасло багатьох наших майбутніх колег.

Ситуація поглиблюється загальним високим рівнем корумпованості українського суспільства. Міжнародна мережа Transparency International оприлюднили дослідження, згідно з яким найбільш корумпованими в Україні є освіта, медицина і система приватизації землі.¹¹

Політична криза, яку переживає українська держава і суспільство, не могла не відзначитись на освітній сфері. Для прикладу - У 2014 році було прийнято Закон України «Про вищу освіту». Станом на 1 травня 2016 року в нього внесено 11 змін та доповнень. Постійна зміна урядів призводить до

¹¹ Більше: <http://www.unian.ua/society/1207321-transparency-international-nazvala-naybilsh-korumpovani-sferi-diyalnosti-v-ukrajini.html>

непослідовної політики, в т.ч. в сфері освіти і науки. Особливо це відчутно в умовах декларативної автономної вишів.

*Сергій Квіт, экс-міністр освіти і науки України, зазначив «Освітній потенціал – одна з небагатьох конкурентних переваг України на теперішньому переломному етапі нашої історії. Але це лише потенціал».*¹² І він ризикує залишитись лише потенціалом в умовах масового відтоку абітурієнтів та науковців за межі України. Невиправдано високі ціни за навчання – до 20000 грн (понад 600 євро) за рік при мізерних зарплатах викладачів і науковців, призводять до інтелектуальної міграції. Як здібні студенти, так і найкращі науковці залишають Україну. Найбільш привабливими для науковців є США, Росія (донедавна), Німеччина, Ізраїль, Канада та Польща. Якщо до 2013 року річний розрахунок йшов в сотнях, то за минулі 2 роки – в тисячах.

За даними аналітичного центру CEDOS, у 2014 році за кордоном навчалися понад 40 тисяч українських студентів, (в цілому в Україні понад 1,5 млн студентів). За два останні роки кількість таких студентів зросла на 6 тисяч. Найбільше їх у Польщі, також популярні серед українців Чехія, США, Німеччина, Італія та Канада.¹³ За словами експертів центру, фактор війни хоч і впливає на виїзд, та є не основним. Студентів за кордон штовхає не так страх потрапити під мобілізацію, а загальне неблагополуччя у країні. До того ж, в освіті склалися певні ніші: якщо багаті студенти традиційно навчаються у Великобританії та США, то не такі заможні можуть дозволити собі Чехію чи Польщу.

Слід відзначити, що саме розуміння професії юриста відрізняється суттєво від європейського. Для усвідомлення механізмів цього впливу варто, перш за все, звернутися до традиційного європейського розуміння фаху «правника» чи «юриста» як «особи кваліфікованої та уповноваженої

¹² Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/>

¹³ Українські студенти дедалі масовіше виїжджають за кордон. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27012279.html>

відповідно до національного права звертатися або діяти від імені своїх клієнтів, займатися юридичною практикою, виступати перед судом та представляти своїх клієнтів у юридичних питаннях».¹⁴

Поняття «юрист» у європейській традиції тлумачиться не через організаційну належність, як це є у більшості випадків в Україні, а через функціональне покликання, яке полягає в повазі, захисті й утвердженні прав та інтересів осіб, а також підтримці належного здійснення правосуддя.

Аналіз же українських кваліфікаційних характеристик свідчить, що юридичну професію тлумачать не як вільну та саморегульовану, а радше як складову частину різних організаційних форм: прокуратури, слідства, адвокатури, судочинства тощо. Виходячи з цього, до юридичних професій зараховують як питомо правничі: адвоката, судді, – так і правоохоронні: слідчого, оперативного працівника тощо.

Внаслідок цього маємо цікаву ситуацію – поруч із спеціальністю право як юридична в Україні сприймається спеціальність «правоохоронна діяльність». До 2015 року вона належала до напрямку «право». Спостерігалась експансія ВНЗ правоохоронного скерування та державне замовлення за напрямами «Слідство і прокуратура», «Підготовка слідчих», «Підготовка кадрів для МВС України «Підготовка кадрів для Державної пенітенціарної служби України», «Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції» і т. ін., яка змушувала замислитися над державними пріоритетами в сфері соціального, економічного, політичного та, власне, правового розвитку української держави.¹⁵

¹⁴ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)21 про свободу професійної діяльності правника. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/vsu/vsu.nsf

¹⁵ Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/108309?download=true>

Водночас, очевидною є необхідність реформування та очищення від скомпрометованих працівників правоохоронних органів в Україні, для їх заміни необхідна не одна тисяча підготовлених фахівців-юристів. Перед країною постає величезна проблема замінити десятки, а то й сотні тисяч корумпованих суддів, прокурорів, працівників органів внутрішніх справ та спецслужб та чиновників, органів влади і місцевого самоврядування, для яких є обов'язковою наявність юридичної освіти.

Окремої розмови заслуговує “процес підготовки та захисту” кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями і не тільки. Сьогодні серед чиновників різного рівня, а, особливо, в правоохоронних органах, “трудиться” величезна кількість кандидатів та докторів юридичних наук.

Слід звернути увагу на відокремлення спеціальності «Міжнародне право» від спеціальності «Право». Як наслідок, студенти, котрі в переважній більшості навчаються на факультетах міжнародних відносин, не здобувають належних знань із загальнотеоретичних і галузевих юридичних дисциплін, не орієнтуються на належному рівні в національному законодавстві України. В свою чергу, студенти-правники не опановують в достатньому обсязі міжнародне право. За час незалежності Україна стала учасницею більш ніж 100 міжнародних та європейських конвенцій та протоколів до них, що відповідно стали частиною національного законодавства. Поточна оцінка навчальних планів показує, що застосуванню міжнародних договорів, згода на які надана ВР і які є частиною національного законодавства, приділяється недостатньо уваги.¹⁶ Окремої уваги заслуговує вивчення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, зважаючи на їхню роль у формуванні правопорядку сучасної Європи, а також на ту кількість справ, що надходять від громадян України

¹⁶ Там само.

до Європейського суду з прав людини у зв'язку з порушенням їхніх прав, гарантованих Конвенцією (Україна останні роки стабільно входить в сумнівну трійку «лідерів», 3-є місце після Росії та Туреччини).¹⁷

З цього приводу Комітет Міністрів Ради Європи рекомендує державам-членам гарантувати, що «належна університетська освіта та професійне навчання щодо Конвенції та практики Суду існує на національному рівні та, що така освіта і навчання включені зокрема: як компонент стандартного навчального плану для отримання кваліфікації з права та, до певної міри, політології чи публічної адміністрації; як компонент підготовчих програм національного чи місцевих екзаменів з доступу до різних правничих професій, а також навчання та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та правників».¹⁸

Означені проблеми могли б бути вирішені, принаймні частково, при наявності зв'язку між професійно-громадським середовищем юристів та системою юридичної освіти. В Україні діє низка громадських організацій різних юридичних професій: суддів, нотаріусів, адвокатів, прокурорів тощо – однак вони фактично не мають важелів впливу на формування стандартів юридичної освіти чи акредитацію вищих навчальних закладів юридичного напрямку. В той же час фахівці з міністерств та відомств не завжди володіють належним рівнем знань об'єкта управління, окрім того, при прийнятті рішень часто керуються політичною волею, а не професійною свідомістю і громадянською позицією.

Окремої уваги заслуговує питання здобуття наукових ступенів та отримання вчених звань. Якщо в суспільстві мода на диплом про вищу освіту, то серед чиновників різного рівня - на кандидатів та доцентів. Особливими «улюбленцями» серед спеціальностей є власне юридичні

¹⁷ Див.: www.echr.int

¹⁸ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)21 про свободу професійної діяльності правника. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/vsu/vsu.nsf

науки та державне управління. При цьому, ні для кого не секрет скільки коштує написання такої дисертації, не говорячи вже про захисти. При цьому пишуть ці «наукові дослідження» найчастіше самі науковці на замовлення – вимушені дискредувати цінність власного диплому з огляду на можливість заробити. Фінансові труднощі науково-викладацького складу породжують викладання в кількох вишах одночасно, а також появу феномену «викладачів-багатостаночників» - які викладають все, від теорії та історії держави і права до цивільного права і судової медицини. Це має місце як в малих приватних вишах, так і в регіональних підрозділах «іменитих» університетів.

Перелік труднощів і проблем, нажаль, не вичерпано. Зокрема, вже понад 15 років залишається відкритим питання щодо інтеграції в європейський і світовий освітній простір. Ступінь LL.M., що є загальновизнаною кваліфікацією юриста у світі, офіційно не визнається в Україні, незважаючи на десятиліття Болонського процесу та, незважаючи на те, що саме LL.M. є бажаною кваліфікацією роботодавці з бізнес-структур.

При загальній кількості понад 280 в світових рейтингах знайдемо від 2 до 6 українських вишів. Наприклад, у QS World Ranking 2015 потрапили Національний університет імені Тараса Шевченка на 421 позиції, Харківський національний університет імені Н.В. Каразіна - на 481, і далі в 5,6 і 7 сотнях НТУ «Київський політехнічний університет», Сумський державний університет, НТУ «Харківський політехнічний інститут» та Донецький національний університет.¹⁹ До рейтингу World University Rankings 2015/2016 британського видання Times Higher Education увійшли 2 українські виши - Національний університет імені Тараса Шевченка та

¹⁹ Див.: www.topuniversities.com

Харківський національний університет імені Н.В. Каразіна, обидва – в категорії позицій 601-800.²⁰

Зараз в Україні на тисячу людей припадає 3 юристи. Цей показник умовний, оскільки в державі досі на нормативному рівні остаточно не визначено перелік професій і видів діяльності, якою мають займатися люди, які мають вищу юридичну освіту. У порівнянні з іншими країнами це відносно не багато. Наприклад в США - це 34, в Німеччині - 17, в Японії 14 юристів припадає на тисячу людей.²¹

Ким поповняться лави професіоналів, від яких не в останню чергу залежить розвиток правової держави і громадянського суспільства і чи будуть вони розбудовувати суспільство знань в Україні чи деінде – ось в чому питання.

-----***-----

*Л. С. Шевченко,
д.е.н., професор, завідувач кафедри
економічної теорії, Національний
юридичний університет імені
Ярослава Мудрого*

ОСВІТНЯ БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА: ЗАГРОЗА ОБМЕЖЕНОЇ ДОСТУПНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Національні інтереси у сфері вищої освіти в Україні полягають у тому, аби вища освіта, по-перше, виконувала покладені на неї економічні функції: набуття, розширення та безперервного оновлення знань; зростання продуктивності праці та індивідуальних доходів працівника; збалансування ринку праці, забезпечення його робочою силою відповідно до змін попиту на працю; соціального захисту працівників від безробіття.

²⁰ Див.: www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2016

²¹ Рябець М. Юридична освіта в Україні. Чого вона вартує? – Режим доступу: <http://www.corruption.net/statti/item/9987-yurydychna-osvita-v-ukraini-choho-vona-vartuie>